

РОЛЬ ЧИННИКА ЧАСУ У ПЕРЕКЛАДІ

(на матеріалі першого монологу Фауста з однойменної драми Й. В. Гете)

© Весна М.П., 2000

ДУ “Львівська політехніка”

“Фауст” Й. В. Гете був опублікований вперше (в тому вигляді, в якому ми маємо тепер) у 1808 році. Переклад І. Франка – у 1882 році, а переклад М. Лукаша – у 1955 році. Як бачимо, між оригіналом і перекладом І. Франка – майже століття (74 роки), між оригіналом і перекладом М. Лукаша – півтори століття (147 років), а між двома перекладами – також майже століття (73 роки).

Якщо брати до уваги не тільки астрономічний чинник часу, а й те, що ще тривало формування літературних мов (як німецької, так і української), то очевидна сила впливу таких чинників, як обставини (Об) і досвід (До), як індивідуальний, так і історичний.

Отже, вплив чинника часу знаходить своє вираження саме у: 1. Обставинах. 2. Досвіді і намірах (як джерела, так і перекладачів). Розглянемо вплив цих чинників часу на матеріалі перекладів першого монологу Фауста, здійснених І. Франком і М. Лукашем.

Драма Гете глибоко національна, бо лише той факт, що в основі її лежить старовинна німецька легенда про доктора Фауста, героя цілих поколінь німецького народу, говорить сам за себе. Це ж підкреслюють всі українські дослідники творчості Гете, серед яких: І. Франко., Я. Ярема, О. Білецький, О. Дорошенко, Ю. Бойко, Л. Рудницький.

Гете вклав у драму більшу частину історичного досвіду свого часу, водночас він бачив розвиток світу через призму минулого, сучасного йому і майбутнього. Ці аспекти утворюють (До) і (Об), про що вже згадувалось, і які слід було відтворити спочатку Франкові, а потім і Лукашеві в перекладах.

Сучасна теорія перекладу постійно підкреслює необхідність збереження національної і історичної специфіки оригіналу. Національна специфіка сама по собі історична, проте риси епохи не завжди виступають як складова частина національної специфіки. Завдання для перекладача при передачі історичного і національного колориту полягає в тому, щоб передати не окремі, конкретно вловимі елементи, а якість, що притаманна усім компонентам твору: мові, формі та змісту [7, с.127]. Тобто слід створити у читача *ілюзію* національного та історичного середовища.

Ми обрали для контрастивного аналізу перший монолог Фауста, який в цьому плані є досить складним для дослідження. Він не є багатим на архаїзми, реалії, неологізми, які б створювали національний колорит і певний чіткий фон історичної епохи. Але читач відчуває одразу ж національний дух, поринає в середньовічну Німеччину. Якими засобами передав це І. Франко і потім М. Лукаш у перекладах ?

Монолог Фауста в оригіналі має 128 рядків. Його строфічна будова: 32 + 12 + 12 + 20 + 17 + 7 + 6 + 22. У Франка – 126 рядків (30 + 12 + 12 + 20 + 17 + 7 + 6 + 22), у Лукаша – 128 рядків (32 + 12 + 32 + 17 + 13 + 22). Як бачимо, переклад Франка майже адекватний за будовою, не рахуючи двох загублених рядків. Початок монологу написаний кнітельверсом – народним віршовим розміром. Це фактично розмовна проза, бо з усіх ознак вірша їй притаманне лише суміжне римування. Характерним для

кнітельверсу є використання каламбурів, народних ідіом, вульгаризмів [8, с. 307]. Як от у Гете: “Laffen“ – “дурні”, “бевзні”, “молокососи”; “Pfaffen” – зневажливо “попи“ тощо.

У своїй передмові до першої частини “Фауста“ Франко зазначав, що майже всюди дотримувався того ж розміру, яким написано оригінал, дозволяючи собі лиш подекуди 4-стоповий ямб замінити 5-стоповим, а 5-стоповий – 6-стоповим, та лише там, де в самому оригіналі помішані рядки. Де зустрічаються в автора інші розміри (октави, як в присвяті та в першому прологу, терцини і ін.), то Франко намагався передати їх тою ж формою [15, т.13, с.180].

М. Лукаш також передає монолог Фауста розміром, що якомога ближче відтворює ритм, внутрішню риму, мінливість картин оригіналу, зберігаючи, в основному, суміжне римування там, де воно є у Гете.

Ю. Бойко, визначний дослідник українсько-німецьких літературних взаємин, наголошує, що Лукаш – знавець німецької мови кінця ХУІІІ початку ХІХ століття. На багатьох прикладах він доводить, що перекладач добре знається на значеннєвих відмінностях слів у Гете порівняно із сучасною німецькою мовою, а головне – Лукаш передає ці особливості точно по-українському [2, с. 183].

Порівняймо початок монологу з перекладами:

Habe nun ach! Philosophie,
Juristerei und Medizin
Und leider auch Theologie
Durchaus studiert, mit heißem Bemühn. [16, с. 157]

У Франка:

Ах! Ось я філософію,
І правознавство й медицину,
Ба, жалься бог, і теологію
Зглибляв, слідив гарячо, без упину.
[15, т. 13, с. 191]

У Лукаша:

У філософію я вник
До краю всіх наук дійшов –
Уже я й лікар, і правник,
І, на нещастя, богослов.
[11, с.93]

Німецький оригінал побудований на нагромадженні лексем, що називають усі доступні науки Фаустові, в кінці яких стоїть теологія – “наука наук” (на той час).

Схема у Гете така: змінна частина присудка + вигук + додатки + незмінна частина присудка + обставина способу дії; у Франка: вигук + підмет + додатки + два однорідні присудки + обставини способу дії. Як бачимо, досить близька до оригіналу. Лукаш порушує цю конструкцію, він ділить строфу на три окремі вислови, правда, зберігаючи, на відміну від Франка, чоловічі закінчення як у Гете. Та мета, що була закладена оригіналом, не втрачена у перекладі Лукаша: його кожне речення б’є просто в ціль. Читач розуміє, що ні одна наука не допомагає Фаусту, а вираз “на нещастя” несе у собі конотацію жалю і відчаю, бо і “наука наук” не задовольняє його.

“Завдання перекладача, – зауважує В. Комісаров, – полягає в тому, щоб відтворити в перекладі саме ті елементарні смисли, які комунікативно релевантні в оригіналі. Втрата усіх інших сем, які є в значенні одиниць, що перекладаються, вважається в процесі перекладу несуттєвою” [8, с. 45].

У Лукаша емотивні засоби залишилися поза перекладом. У Франка зберігається емоційний вигук “Ах!”, а також вставне слово “Ба”, яке має екстралінгвістичний зміст. Синонімічною парою “зглибляв, слівив”, що вводиться на рівні опису ситуації, він посилює сприйняття слів Фауста про марність його зусиль опанувати науками з метою одержання відповіді на основне питання, що його турбує. Наступний повтор “гарячо, без упину” ще більше увиразнює атрибутивні словосполучення оригіналу “mit heißem Bemühen”. Слід зауважити, що Франко часто вживає повтори, синонімічні групи, ампліфікації, намагаючись якомога ближче передати оригінал. (У Гете ми зустрічаємо таке характерне для німецької мови явище як “Wortpaar”: “Weder Gut noch Geld“, “Kraft und Mut“, “Keine Skrupel noch Zweifel”, не кажучи вже про авторські ампліфікації.

Зауважимо, що в цілому монолозі Гете вживає сім емотивних вигуків (“Ach!“, “O!“, “Na!“, “Weh!“, “Aber ach!“ і ін.). У Франка ми знаходимо вісім (“Ах!“, “Ба!“, “О!“, “Та!“, “Но ах!“ і ін.), Лукаш звертається до цієї форми вияву експресії тричі (“Ох!“, “О!“, “Ах!”). Він розвиває власну систему увиразнення, ставить в її епіцентр іменник.

Уздовж полиць з дагнулих літ -
Реторти, слоїки, склянки,
Начиння, приладів рядки- ...
[11, с.94]

або:

Навколо тебе - тлінь і цвіль,
І жах потворних кістяків.
[11, с.94]

Дієслова оригіналу “rings umstellt”, “vollgefropft”, “gestopft” – опущені. Значення їх впливає з контексту. Та і сам Лукаш зазначав в статті про переклад К.І.Іванова “Нарспі”, що для фольклорних (а також, додамо, і для побудованих на фольклорній тематиці) джерел: “Головне в граничній простоті невимушеної поетичної розповіді і ненадуманих поетичних образів, що знаходить своє словесно-структурне вираження в простоті лексики й синтаксису, в характерній для фольклору всіх народів відсутності переносів з рядка в рядок, у частому вживанні ритміко-синтаксичного паралелізму та певних повторень” [2,с.21].

Очевидно і цим можемо пояснити творчий метод перекладу, обраний М.Лукашем. Це підтверджують і два рядки, пропущені І.Франком:

Daß ich nicht mehr mit sauerm Schweiß
Zu sagen brauche, was ich nicht weiß.
[16, с.157]

У Лукаша:

Щоб я дарма не мудрував,
Чого не знаю не казав.
[11, с. 93]

Перекладено, можливо, “за просто”, але все ж не так, як це зробив, скажімо, Б.Пастернак:

Я богословьем овладел,
 Над философией корпел,
 Юриспруденцию долбил
 И медицину изучил. [5, с. 23]

Тут основна одиниця мовного коду, що вибрав перекладач, – дієслово (“овладел”, “корпел”, “долбил”, “изучил”), яке, на нашу думку, належить до іншого стилістичного рівня мови, як це є в оригіналі, тобто це інший рівень еквівалентності.

У Франка і Лукаша план змісту збережено, передано і експресивну стилістику оригіналу (у Лукаша – частково), хоч досягнуто це різним рівнем еквівалентності. Франко намагається зберігати алітерацію Гете, а деколи змушений (через відмінності в просодії української та німецької мов) її компенсувати:

Ach! könnt ich doch auf Bergeshöhn
 In deinem lieben Lichte gehn.
 [16, с.158]

У Франка:

Ярами з духами летіти,
 Лугами в смерку шелевіти.
 [15, т. 13, с.192]

У Лукаша:

Коли б я міг блукать між гір,
 В твоїм промінні ніжить зір.
 [11, с. 93]

Компенсація у Лукаша, як бачимо, проходить на рівні фонеми-графема “і-ї”. Лукаш любить використовувати анафору:

Не вірю я, ...
 Не вмю я, ...
 Не вмю я, ...
 Щоб я дарма ...
 Щоб я збагнув ...
 Щоб я впізнав ...
 [11, с. 93]

Що душу збурену ...
 Що серце вражене ...
 Що перед розумом ...
 [11, с. 94]

(Зазначимо, що у Гете зустрічаємо словесну анафору тричі). Франко ж замінює це однорідними синтаксичними групами, які виступають у його перекладі, в межах одного рядка:

І тим гризусь, і мучусь, і тривожу ...
 [15, т.13, с.192]

Я прагну, смагну ...
 [15, т.13, с.194]

Жиє і в'яжесь і ділає ...
 [15, т.13, с. 194]

Привертає до себе увагу те, що Франко передає теперішній час в німецькій мові теперішнім часом в українській мові. Порівняймо:

Da steh ich nun, ich armer Tor!
Und bin so klug als wie zuvor;
[16, с.157]

У Франка:

А я, як був дурним так є	Я дурнем був так і лишивсь.
А тут не маю грошей ні багатства,	Грошей, майна я не нажив
Ні почестей, ні світовладства.	І слави теж не заслужив;
[15, т.13, с.192]	[11, с.93]

З метою економії наводимо лише дієслова у такій послідовності: 1. Оригінал. 2. Переклад І.Франка. 3. Переклад М.Лукаша (в дужках вказуємо лише сторінку). “bricht” (158) – “лесь”(193), “зачах” (94); “fließt”, “fühle rinnen” (158) – “щемить”, “давить” (193), “пойнялася”, “розлилася” (94); “Mir wird so licht!” (159) – “пізнаю”, “повідает” (194), “збагнув” (94); “fühle ich meine” (159) – чуюсь кріпшим” (194), “став сильнішим” (95); “Kräfte höher schwindet” (160) – “гасне” (194), “згасла”; “fast mich an” (160) – “морозить” (194), “пройняв” (95); “reißt” – “рветься” (195), “стрепенув” (95); “fühle hingegeben” (160) – “віддаюсь” (195), “віддав” (95).

Однак повного паралелізму між формами теперішнього часу в українській та німецькій мовах немає [13, с.160]. Пояснюється це наявністю в українських дієслівних основ зовнішніх часових характеристик. Дієслова, що вживає Франко, належать, в основному, до групи так званих атермінативних, тобто врівноважених, що показують спокійний перебіг дії і жодної межі не накреслюють. Лукаш, навпаки, необмеженість дії скерує у зовнішню обмеженість методом префіксації (“зачах”, “пойнялася”, “розлилася”, “віддав” і т.д.), вживаючи дієслова у минулому. У нього переважають термінативні дієслова. Отже, у Франка – “як було?“, у Лукаша – “що трапилось?“, у Франка дія набирає ознак статичності, в той час як у Лукаша вона динамічна, рухома. Звідси і ритм монологу, скерування дії до основного рядка:

Усе ество до тебе прагне!
[11, с. 95]

де дієслово “прагне” (атермінативне, жодної межі не накреслює) виступає контрастом до попередніх, виділяючи таким чином намір Фауста.

У Франка логічний наголос цілого монологу зводиться до слів:

Явись! Явись! Хоч будь тут смерть моя!
[15. Т 13, с. 195]

де двічі повторене “Явись!” передає експресію.

І. Франко часто вживає скорочені форми: ми (мні) замість мені [15, т.13, с.194]*, ти замість тобі (193), мя замість мене (192), вна замість вона (194); в дієслівних формах: здаєсь замість здається (193), мож замість можна (194); в іменниках: смороди замість смороди (193), і т.д.

Мова Франка переплетена діалектизмами: ділає (194) – творить, жизнь (192) – життя, звід (193) – зірок, ллєсь (193) – тече, крїпшим (194) – міцнішим, звід (194) – небо і т.д.

Отже, коли Франко вводив форми діалектичного мовлення, “старався передовсім про те, щоб зробити його (“Фауста” – М.В.) приступним для нашої письменної – чи, сказати правду, малописьменної – громади. Я поклав головну вагу на зрозумілість і ясність бесіди, уникаючи по змозі менше вживаних провінціалізмів, окрім хіба тих небагатьох місць, де того вимагало окремішне забарвлення в самім оригіналі...” [15, т. 18, с. 179]. Отже, Франко популяризував текст стилізацією**.

На думку Л. Рудницького така стилізація має двоякий вплив на переклад: з одного боку, надмірна кількість діалектизмів сильно локалізує твір, надаючи йому місцевого колориту, і, водночас, знижує його естетичну вартість; з іншого ж боку, за допомогою цих форм перекладач досягнув подекуди надзвичайно високого ступеня адекватності [14, с.78].

В першому монолозі саме це має місце: апокопи оригіналу, характерні для німецької простонародної мови, такі, як: “könnnt” замість “könnte”, “hab” замість “habe”, “manch” замість “manches”; південно-німецький діалектизм “schier” замість “fast”; синкопи, що вживає Гете: “alle Freud” entrissen”, “Trübsel”ger Freund” влучно замінюються у Франка інструментарієм (Об) і (До), характерних його добі.

Та намір Франка зберігати якомога ближче форму і зміст, призводить подекуди до втрати поетичності образу:

Wie Himmelskräfte auf- und niedersteigen
Und sich die goldnen Eimer reifen
[16, с.159]

У Франка:

Небесні сили вниз і вгору йдуть
І золоті си відра подають.
[15, т. 13, с.194]

Порівняймо у Лукаша:

Як сили горні в льоті стрічнім
Міняють кінви золоті.
[11, с.95]

Не зважаючи на те, що Лукаш губить тут суміжне римування (як у Гете), його образи більш художні, сповнені поетики: не просто рух “вниз і вгору” як у Франка, а “в льоті стрічнім”, не “відра”, а “кінви золоті”.

* Далі при посиланні на це видання вказується лише сторінка

** Ми розуміємо стилізацію в позитивному значенні цього слова, а саме в трактуванні А. Квятковського

Франко вів активний пошук літературної норми, він творив її. Для цього, як зазначає М. Бондаренко у своїй дисертації “Поезія Й.В. Гете в українських перекладах” [2], слід порівняти дві частини “Фауста”, де перша – наповнена лексичними і граматичними особливостями західно-українського діалекту, а друга (тут зазначимо – III акт другої частини) – українською літературною мовою.

Отже, можна зробити висновок, що у всіх випадках ми простежуємо поетичну систему, притаманну кожному перекладачеві, яка виражається через різний рівень еквівалентності, обумовлений (До), (Об) і (На) обох перекладачів, і, що є складовими часового чинника.

1. Білецький О. Збір. тв.: У 5-ти т. К., 1966. 2. Бойко Ю. Вибране – *Vybrane (Ausgewählte Schriften)*. Heidelberg, 1990. Т. IV. 3. Бондаренко Н.И. Поезія И. В. Гете в українських перекладах: Автореф. Дис. ... канд. филол. наук. К., 1966. 4. Гавришків Б. Німецька літературна мова XVIII ст. в критичній оцінці Г. Є. Лессінга. Львів, 1957. 5. Гете Й.В. Фауст. Лирика: Перевод с немецкого. М., 1986. 6. Квятковский А. Поэтический словарь. М., 1966. 7. Коваль В. Ласкаво прошу дозволити мені відбутися замість нього ув'язнення // *Дніпро*. 1991. № 11-12. С. 197-198. 8. Комиссаров В.Н. Слово о переводе. М., 1973. 10. Лесин В., Пулинець О. Словник літературознавчих термінів. К., 1965. 11. Лукаш М. Від Бокаччо до Аполлінера: Переклади. К., 1990. 12. Лукаш М. Про переклад поеми К. І. Іванова “Насні” (перекладач Я. Шпорта) // *Теорія і практика перекладу*. 1992. Вип. 18. С. 19-27. 13. Німецько-українські мовні паралелі / За ред. проф. Жлуктенка Ю.О. К., 1997. 14. Рудницький Л. І. Франко і німецька література. Мюнхен, 1974. 15. Франко І. Збір. тв.: У 50-ти т. К., 1976 – 1986. 16. Goethe. *Ein Lesebuch für unsere Zeit*. Berlin und Weimar, 1975.

МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ ПЕРЕКЛАДАЧІВ Й.В. ГЕТЕ У СВІТЛІ МНОЖИННОСТІ ПЕРЕКЛАДІВ (м. Ерфурт, серпень 1999 р.)

© Весна М.П., 2000

ДУ “Львівська політехніка”

З 18 по 23 серпня 1999 року в місті Ерфурті (Німеччина) відбувалась Міжнародна конференція перекладачів Гете, організована та підтримана знаними в цілому світі науковими інституціями: Міжнародним товариством ім. Гете (м. Ваймар), Університетом гуманітарних наук ім. Марка Блоха (м. Штрасбург), Університетом наукових студій (м. Рим), Університетом м. Ерфурта, Академією загальноосвітніх наук (м. Ерфурт), Ягелонським університетом (м. Краків), Спілкою словенських літературних перекладачів (м. Любляна) і присвячена 250-літтю поета.

Йоган Вольфганг Гете (1749–1832) народився, коли на німецькій землі панували ще феодальні відносини, але з властивою йому прозорливістю він бачив вже зародки капіталізму. Гете свідок зародження та становлення Німецької держави, він став